

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Past imperfect continuous: remembering Serbia's 1915 retreat one hundred years later

Tomić, A.

Citation

Tomić, A. (2021, May 18). *Past imperfect continuous: remembering Serbia's 1915 retreat one hundred years later*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3161385>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3161385>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/3161385> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Tomić, A.

Title: Past imperfect continuous: remembering Serbia's 1915 retreat one hundred years later

Issue date: 2021-05-18

Samenvatting

In dit proefschrift wordt onderzocht hoe de Serviërs als natie omgaan met het verleden, vanuit het perspectief van een gebeurtenis in de Eerste Wereldoorlog, namelijk de terugtocht van het Servische leger door Montenegro en Albanië in 1915, in de nasleep van de invasie van Servië door Duitse, Oostenrijks-Hongaarse en Bulgaarse troepen in oktober 1915. Ondanks het enorme aantal doden werd de aftocht geblazen, met aanzienlijke militaire en politieke gevolgen. Hierdoor konden de Servische Staat en het Servische leger in Griekenland in ballingschap voortbestaan. Vervolgens werd het herstelde Servische leger opgenomen in *l'Armée d'Orient* en droeg het bij aan de doorbraak van het front bij Salonika in 1918, waarna de bevrijding van Servië en de totstandkoming van het Koninkrijk Joegoslavië volgden.

Om te zien hoe de herinnering aan de Terugtocht van 1915 honderd jaar later in Servië vorm heeft gekregen, en wat dat zegt over de manier waarop Servië met zijn verleden omgaat, wordt in dit proefschrift onderzocht door wie en waarom de herinnering aan deze gebeurtenis in stand wordt gehouden, welke herdenkingsplekken deze herinnering levend houden, hoe dit verband houdt met het *narratief van de Servische nationale identiteit*, en hoe de herinnering en de weergaves van deze gebeurtenis, en de betekenis daarvan, voor politieke doeleinden zijn ingezet tijdens de herdenkingsplechtigheden honderd jaar na de Eerste Wereldoorlog in Servië. De Terugtocht is heden ten dage een gecanoniseerde herinnering die symbool staat voor de Servische heldhaftigheid en opoffering — de twee pijlers waarop het narratief van de Servische nationale identiteit is gestoeld. Naast de veldslag van Kosovo in 1389 heeft de Terugtocht de status van de Servische *mythomoteur*. Dit onderzoek beoogt een bijdrage te leveren aan de kennis over de rol van de Terugtocht van 1915 als onderdeel van het discours over de Servische nationale identiteit en het nationale geheugen van Servië, het begrip van dat discours te verdiepen en erachter te komen op welke wijze dit verband houdt met de hedendaagse *markers* van de Servische nationale identiteit.

Omdat de grootvaders en overgrootvaders van veel Serviërs aan de Terugtocht hebben deelgenomen, valt onder die generaties een sterke band waar te nemen, waardoor de *veteranen van Salonika* — degenen die door Albanië waren getrokken en hadden deelgenomen aan de doorbraak van het front bij Salonika — met hun afstammelingen verbonden werden. In het hedendaagse Servië worden de Eerste Wereldoorlog en de Terugtocht veel meer als specifiek en persoonlijk ervaren dan als abstracte geschiedenis. Daarom worden pogingen om andere gezichtspunten te introduceren of een heterogeen narratief te overwegen beschouwd als revisionistisch en vijandig jegens de Servische zaak. Als voorbeeld daarvan kan de publicatie van het boek *The Sleepwalkers* van Christopher Clark, in 2013, dienen, waarop in Servië grotendeels negatief werd gereageerd, niet alleen door historici maar ook door politici; velen van hen grepen de gelegenheid aan om het heersende Servische verhaal, dat de Servische rol in WO I en de heldenmoed van de Serviërs door het Westen zijn onderschat en vergeten, nog eens kracht bij te zetten.

Deze houding is ook terug te vinden in de wijze waarop de Terugtocht nu, honderd jaar later, wordt herdacht en weergegeven, met name in het licht van de herdenkingen in het kader van 100 jaar na de Grote Oorlog. Deze evenementen vormden voor de Servische regering een kans het Servisch publiek af te leiden van het nog niet verwerkte recentere verleden — de rol van Servië in de oorlogen in de jaren '90 van de vorige eeuw na het uiteenvallen van de Joegoslavische federatie; deze afleidingsmanoeuvre wordt in het proefschrift *historical frame switching* genoemd. Deze doelbewuste tactiek van het Servische regime bestaat uit het *framen* van recente politieke gebeurtenissen binnen aantoonbaar irrelevante historische contexten, om zo het beeld te creëren dat het Westen een vooringenomen standpunt had over de Serviërs en hen onrechtvaardig heeft behandeld.

Om het verband tussen de *mythemes* – verwante verhalen met mythische aspecten - van de Terugtocht en het Servische verhaal te begrijpen wordt in dit proefschrift een overzicht gegeven van het narratief van de Servische

nationale identiteit, dat hoofdzakelijk loopt langs de lijnen van heldenmoed en lijden. Het Servische *verhaal* is essentieel voor het identificeren van patronen van het aanvaarden of verwerpen van verschillende versies van het verleden, op grond van een soort *emotionele formule* die uit de Servische geschiedenis naar voren komt. In het literatuuronderzoek wordt de interactie onderzocht tussen geheugen, identiteit, geschiedenis en manieren van herdenken, omdat deze concepten nodig zijn om de relevante patronen in het onderzoek te herkennen. Met het concept 'sociale kaders van de herinnering' legt Halbwachs uit wat wordt bedoeld met het 'collectieve geheugen'; Aleida Assmann geeft hieraan een nieuwe uitleg door aan te tonen dat naties hun herinneringen *creëren*. Jay Winter vindt 'collectieve herinnering' een geschiktere term. Winter houdt vast aan de *pluraliteit* van herinneringen waaruit de *handeling* van het herinneren voortvloeit — dit is de praktijk van het herdenken door groepen mensen. De gedeelde, openbare aard van die praktijk vormt de belichaming van de collectieve herinnering aan een gebeurtenis. Winter noemt deze groepen mensen, die samenkomen om de slachtoffers van de Grote Oorlog te herdenken, *fictieve herinneringsverwantschappen*. De aard van de herinnering aan de mondiale tragedie die de Eerste Wereldoorlog was, heeft geleid tot een specifieke herdenkingscultuur, met inbegrip van herdenkingspraktijken zoals het graf van de onbekende soldaat en de minuut stilte.

Servië heeft een bijzondere relatie met de Eerste Wereldoorlog en koestert zijn rol daarin, in weerwil van de aanhoudende controverses over de vraag of de Serviërs wel of niet verantwoordelijk waren voor het uitbreken daarvan. De twintigste eeuw heeft Servië een groot aantal omwentelingen, conflicten en oorlogen gebracht — waarbij de laatste tien jaren van de vorige eeuw voor altijd in het teken zullen staan van het met veel geweld gepaard gaande uiteenvallen van Joegoslavië en de nasleep daarvan. Deze recente geschiedenis en de rol van Servië daarin is door de meeste Serviërs niet onder ogen gezien, waardoor zich vele ongemakkelijke vragen opdringen en er maar weinigen zijn die deze willen beantwoorden. In Servië worden de oorlogen van de jaren '90 van

de vorige eeuw meestal geschaard onder het klassieke verhaal over het Servische leed en slachtofferschap, waarbij het NAVO-bombardement wordt ingezet als bewijs voor het onrecht dat Servië is aangedaan in het ingebeelde duel van *de Serviërs tegen de Wereld*.

Intussen blijven de Eerste Wereldoorlog en de Terugtocht populair en worden deze gebeurtenissen nog steeds herinnerd en herdacht, met name tijdens de herdenkingsceremonies honderd jaar na de oorlog. Zowel de oorlog als de Terugtocht leven voort in een robuust narratief vol heldenmoed en lijden, waarin geen ruimte is voor negatieve aspecten zoals desertie, lafheid, de genadeloze afslachting van Albanese opstandelingen, de voorkeursbehandelingen door overheids personeel en de onnodige dood van, onder andere, vele duizenden burgers. De vele verschillende getuigenissen van de Terugtocht vormen tezamen een rijk, gelaagd verslag van de gebeurtenis en schetsen een complex beeld van een groot drama met verstrekkende gevolgen. Om de kracht van het Terugtocht-narratief te kunnen begrijpen, is het essentieel dat wordt erkend hoe diep de meeste Serviërs zich emotioneel verbonden voelen met hun voorvaders, de Salonika-veteranen. Van deze verbondenheid, die nog verder wordt aangemoedigd en benadrukt door de boulevardpers, wordt stelselmatig gebruik gemaakt om het politieke debat te opnieuw in te kaderen.

Een onderzoek naar de systematische wijziging van straatnamen in Servië, en met name in Belgrado, biedt meer inzicht in de manier waarop in Servië het verleden wordt beleefd. Servische monumenten voor de Eerste Wereldoorlog hebben vaak een achtergrond vol controverses, waarbij tijdens de bouw en onthulling daarvan het heden altijd een prominentere rol krijgt dan het verleden. Het feit dat in Servië voor de Terugtocht geen monument of museum is opgericht blijft een merkwaardig fenomeen zonder een bevredigende verklaring. Het heeft de Servische politici er echter niet van weerhouden die gebeurtenissen, met behulp van de herdenkingen een eeuw na het einde van de Eerste Wereldoorlog, voor hun eigen doeleinden in te zetten. De daarmee gepaard gaande aandacht

van de media is steeds gericht geweest op het narratief over heldhaftigheid en lijden.

Naast het opportunisme van de herdenkingen en de krantenartikelen met *breaking news over de geschiedenis*, zijn er waarachtige *collectieve herdenkingspraktijken*. De herinneringsplekken van de Terugtocht en het Front bij Salonika, in Vido respectievelijk Thessaloniki, zijn voor veel Serviërs pelgrimsoorden die jaarlijks door velen van hen worden bezocht. De muziek en de liedjes die bij deze ervaringen horen maken deel uit van de Servische nationale identiteit, zoals ook in verschillende culturele media, zoals theater, film en musea, tot uitdrukking komt. De honderdjarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog heeft een groot aantal voorstellingen van de oorlog en van de Terugtocht in musea en tentoonstellingen teweeggebracht, en deze worden goed bezocht en krijgen behoorlijk veel publiekelijke belangstelling. Ondanks de vele verschillende presentaties, tentoonstellingen en evenementen in Servië een eeuw na het einde van de oorlog, is het overheersende narratief niet aangevochten en zijn er geen andere gezichtspunten onderzocht — in wezen is het narratief in beton gegoten.

Er zijn ook andere oprechte herdenkingsceremonies van de Terugtocht waarin “fictieve herdenkingsverwantschappen”, zoals omschreven door Jay Winter, tot uitdrukking komen. Deze ceremonies worden gehouden door *insiders* (Serviërs) en *outsiders* (buitenlanders) die zelf het initiatief hebben genomen om de Terugtocht en de Grote Oorlog op verschillende praktische en creatieve manieren te herdenken, als eerbetoon aan de gesneuvelden of hun nabestaanden. Deze actieve en oprechte verwantschappen dragen tevens bij aan de onaantastbaarheid van het narratief.

De Terugtocht is een unieke gebeurtenis en verdient absoluut een ereplaats in de familiegeschiedenis van de meeste Serviërs. Deze gebeurtenis mag echter niet als te kwetsbaar worden beschouwd — het narratief moet juist worden betwijfeld en betwist. De duistere aspecten ervan moeten

nader worden onderzocht. Door te erkennen wat er honderd jaar geleden werkelijk is gebeurd kan een natie zich pas gaan afvragen wat zich in de jaren '90 heeft afgespeeld.